

Hartstochtelijk protestantisme

Bronnen en kenmerken van de evangelische beweging in Nederland

MIRANDA KLAVER

A

Inleiding

Pinksterweekend 2010. Meer dan 60.000 mensen bezoeken de opwekkingsconferentie in Biddinghuizen, provincie Flevoland, Nederland. Een kwart van de bezoekers slaat letterlijk haar tenten op en komt het weekend kamperen, anderen zijn een dag te gast. De conferentie biedt een uitgebreid programma met onder andere muziek, toespraken, samenzang, thematische workshops, jongeren en kinderdiensten, een zendingsbeurs, een boekenbeurs en een tent voor persoonlijk gesprek en gebed. De conferentie kent een vast patroon. Tijdens de openingsavond op vrijdag wordt traditiegetrouw avondmaal gevierd met de duizenden aanwezigen. Zaterdagmiddag is gereserveerd voor de populaire *Sing In*, waar alle conferentiegangers zich verzamelen voor massale samenzang. En op zondagavond wordt gebeden voor en met zieken door handoplegging.

Het toenemend aantal bezoekers van de jaarlijkse opwekkingsconferentie staat in schril contrast met de dramatische teruggang in kerkbezoek en ledenaantallen in de Protestantse kerken. In een periode van 40 jaar is de opwekkingsconferentie uitgegroeid tot het grootste jaarlijks terugkerende christelijke evenement in Nederland en kan als icoon van de evangelische beweging worden beschouwd. De presentie en groei van de evangelicale beweging roept ten minste iets ongemakkelijks op in een cultureel klimaat van secularisering en ontkerkelijking. Dit wordt onder andere geïllustreerd door de geringe aandacht voor dit fenomeen in de media: het dagblad Trouw bijvoorbeeld maakte in 2010 geen melding van dit evenement. De opwekkingsconferentie laat echter de omvang en het karakter van de evangelische beweging zien, zowel voor de buitenwereld, als voor zichzelf.

In dit artikel zal ik, aan de hand van opwekkingsconferentie, een aantal identiteitsbepalende kenmerken van de evangelische beweging bespreken. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag naar de ontwikkeling van het begrip 'evangelisch' in de Nederlandse context aan de hand van de bronnen van het evangelicalisme. Na deze historische terugblik komt de ontwikkeling van de evangelicale beweging sinds de tweede helft van de vorige eeuw aan de orde. Ten slotte wordt kort ingegaan op de verhouding tussen evangelicale theologie en praktijk.

B

Evangelisch: verlangen naar opwekking en vernieuwing

Een eenduidige begripsbepaling van *het* evangelicalisme is moeilijk te geven. Het evangelicalisme bestaat uit een conglomeraat van individuele gelovigen en binnen- en buitenkerkelijke christelijke stromingen dat vaak op afstand staat van officiële kerkelijke structuren. Een veelgebruikte definitie is afkomstig van de Britse historicus Bebbington die het evangelicalisme typeert aan de hand van vier thema's: de nadruk op het gezag van de Bijbel, de oproep tot persoonlijke bekering, de centrale positie van het kruis en maatschappelijke betrokkenheid en activisme.¹

De veelkleurigheid en diversiteit binnen de evangelicale beweging en het karakter van het evangelicalisme als *beweging* duidt op een enorme interne dynamiek. Een sociologische typering van de evangelicale beweging verdient daarom de voorkeur boven een theologische invalshoek omdat niet een gedeelde theologie of belijdenis evangelicalen met elkaar verbindt, maar eerder een

---

¹ D. BEBBINGTON, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*, Downers Grove 1989.

gemeenschappelijke praxis van het geloof. In wat volgt, worden zes kenmerken van de evangelicale beweging belicht.

In de eerste plaats is het evangelicalisme te typeren als een interdenominatieve beweging met vloeiende grenzen. De term evangelicaal omvat een enorme diversiteit aan kerken, netwerken, organisaties en groepen die veel verder reikt dan duidelijk omkaderde denominationele verbanden. De breedte van de evangelicale beweging is dan ook meer dan de optelsom van betrokken gelovigen binnen evangelische gemeenten en organisaties. De achtergrond van de bezoekers van de opwekkingsconferentie laat dit duidelijk zien. De bezoekers zijn afkomstig uit de breedte van de protestantse traditie: van pinkstergelovigen tot gereformeerden, van baptisten tot gereformeerde bonders (een orthodox calvinistische stroming binnen de protestantse Nederlandse kerken).²

Ten tweede is de evangelicale beweging, anders dan de hiërarchisch georganiseerde kerkelijke instituten, een vorm van netwerkchristendom. Het ontbreekt de evangelicale beweging aan een duidelijk centrum en aan formele gezaghebbende leiders.³ Ook dogma's, geloofsbelijdenissen en de brede traditie van de kerk spelen een ondergeschikte rol.⁴ Er zijn wel overkoepelende netwerkorganisaties zoals de *World Evangelical Alliance*, waar de Nederlandse Evangelische Alliantie bij aangesloten is, maar de rol van deze koepelorganisaties is bescheiden: ze opereren als platforms van ontmoeting en uitwisseling, zonder gezaghebbend te zijn. Een aanzienlijk deel van de evangelische gemeenten die wel verenigd zijn in samenwerkingsverbanden, zoals de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten (VPE), zijn tegelijkertijd zelfstandig en autonoom. Een uitzondering vormen enkele evangelische gemeenten die wel in denominationeel verband georganiseerd zijn, zoals de Unie van Baptisten en de Kerk van de Nazarener, die verregaande vormen van institutionalisering kennen. De netwerkachtige structuur wijst erop dat kerkelijke verbanden voor evangelicalen niet heilig zijn, maar veeleer een onderwerp van discussie. Vanuit een historisch perspectief is dit niet verwonderlijk. De stromingen van waaruit het evangelicalisme is voortgekomen – het piëtisme, het methodisme en de verschillende opwekkingsbewegingen – zijn veelal ontstaan in reactie op kerkelijke structuren en tradities.

In de derde plaats is de evangelicale beweging door haar missionaire drive sterk betrokken bij de samenleving en cultuur. De nadruk op de verkondiging van het evangelie is een stuwende kracht, wat leidt tot activisme en een zeker pragmatisme. Als gevolg hiervan is onder evangelicalen zowel een strategie van kritische distantie als ook betrokken engagement te vinden. Enerzijds is er een kritische houding ten aanzien van de verschuiving van traditionele waarden (vooral op het gebied van morele en ethische kwesties), anderzijds leidt de nadruk op verkondiging tot een houding van actieve presentie in de samenleving en initiatieven op sociaal gebied (verslaafdenzorg door het Heil des Volks, jongerenwelzijnswerk door *Youth for Christ*).

Ten vierde kenmerkt de evangelicale beweging zich door een gedeelde spiritualiteit die gefundeerd is op de Bijbel als het Woord van God en die nauw verbonden is met de persoonlijke geloofservaring waarin de individuele relatie met Jezus Christus centraal staat. Het begrip 'beking' fungeert als de grenservaring die toegang geeft tot de evangelicale gemeenschap. 'Jezus kennen als je persoonlijke Verlosser' verwijst zowel naar de normativiteit van de eigen ervaring als ook naar een gedeeld taalveld van een narratieve gemeenschap. Persoonlijke geloofsverhalen worden verbonden met een gedeeld overkoepelend christelijk narratief van verzoening, vergeving en aanvaarding van God door het lijden en sterven van Jezus. Voor de aanvaarding van de orthodoxe verzoeningsleer is het persoonlijk toe-eigenen van het geloof door een persoonlijke keuze en wilsbesluit essentieel. De nadruk op de onbemiddelde relatie tussen God en mens – wat verwijst naar de reformatie – relativiseert de relatie tussen de gelovige en de kerk en problematiseert de rol van de kerk binnen de evangelicale beweging. De impliciete geloofsleer heeft in die zin een orthodox-protestant karakter, met een nadruk op de aanwezigheid van God en de relevantie van het geloof in het dagelijks leven. In de toespraken tijdens de opwekkingsconferentie komt dit sterk naar voren. De preken hebben een sterk appelerend

---

² Volgens J. Gankema, directeur van de stichting Opwekking, komt de meerderheid van de bezoekers van de opwekkingsconferentie uit de gevestigde kerken (radio-interview met Andries Knevel in het programma 'Andries', 22 mei 2010).

³ Leiderschap is meer gebaseerd op persoonlijke kwaliteiten dan op formele kwalificaties verbonden aan bepaalde posities.

⁴ In de praktijk gebruiken veel evangelische organisaties de Apostolische geloofsbelijdenis als geloofsbeginnsel.

karakter en de oproep tot bekering en het maken van een keuze van toewijding aan God staan daarin centraal.

In de vijfde plaats is het evangelicalisme te herkennen aan een eigen liedcultuur die uitdrukking geeft aan een persoonlijk en doorleefd geloof. De geschiedenis van de evangelicale beweging laat zien dat er sprake is van een voortdurende stroom van nieuwe liederen ‘van het hart’. Daarnaast is de eigen liedcultuur – die dicht bij de eigentijdse muziekcultuur staat – ook het gevolg van de grote aandacht voor het missionaire werk. De vaak eenvoudige taal en het populaire muziekgenre van het evangelische lied heeft tot op de dag van vandaag tot veel weerstand en kritiek geleid van kerkelijke gezagsdragers, en een opname in de officiële protestantse kerkelijke liedcultuur verhinderd. De argumenten die gebruikt worden in discussies over de opwekkingsbundel vertonen veel overeenkomsten met het verleden: te veel gericht op emoties, een te eenzijdige theologie en te eenvoudig en clichématig taalgebruik.⁵ De jaarlijkse productie en uitgave van nieuwe opwekkingsliederen die tijdens de opwekkingsconferentie gepresenteerd worden, betekent meer dan een actueel aanbod van nieuwe liederen. Voor de evangelicale gelovigen is het een teken van Gods actieve betrokkenheid bij het heden waardoor mensen worden geïnspireerd tot het schrijven van nieuwe liederen in verstaanbare taal en eigentijds muzikaal idioom. Het evangelische lied hoort tot de belangrijkste expressievormen van de religieuze beleving.

Een zesde en laatste kenmerk van het evangelicalisme is de openheid voor het bestaan van wonderen, die mede voortkomt uit de charismatische vernieuwing en de opkomst van het pentecostalisme in de twintigste eeuw. De tegenwoordigheid van God wordt theologisch verbonden met het vernieuwende werk van de heilige Geest, hetgeen onder andere tot uitdrukking komt in de aandacht voor gebedsgenezing, het uitdrijven van geesten en andere bovennatuurlijke verschijnselen.

C

Bronnen van het evangelicalisme in Nederland

In de Nederlandse context heeft het begrip ‘evangelisch’ een specifieke betekenis gekregen. De opkomst van de evangelische beweging wordt sociologisch gesitueerd in de periode na de Tweede Wereldoorlog en ‘evangelisch’ roept veelal een associatie op met vormen van Amerikaans evangelicalisme. De grote massabijeenkomsten georganiseerd door Billy Graham ten tijde van het Marshallplan en de vestiging van verschillende Amerikaanse missionaire organisaties, zoals *Youth for Christ* en *Campus Crusade for Christ*, hebben aan deze beeldvorming bijgedragen. Echter, vanuit internationaal perspectief zou veel van wat in Nederland doorgaat voor gereformeerd, evangelicaal heten.

Nederlandse kerkhistorici plaatsen het begin van het Nederlands evangelicalisme doorgaans in het midden van de negentiende eeuw met de komst van de eerste evangelische gemeenten, waaronder de baptistengemeenten (1845). Opvallend anders is de geschiedschrijving van het evangelicalisme in de Angelsaksische wereld. Daar wordt vanuit een internationaal historisch perspectief betoogd dat vergelijkbare bewegingen in verschillende landen tegelijkertijd opkwamen en elkaar wederzijds beïnvloed hebben en hun wortels hebben in verschillende stromingen binnen het protestantisme.⁶ In de ontwikkeling van de evangelicale beweging zijn drie lagen te onderscheiden die in verschillende landen een eigen rol spelen.⁷

De evangelicale beweging staat in de eerste plaats in de traditie van de reformatie. Dit is te herkennen in de grote nadruk op de Bijbel als het Woord van God en in het continue verlangen naar vernieuwing en revitalisatie van de kerk.

Ten tweede kent de evangelicale beweging een diepe verwantschap met het piëtisme en het puritanisme dat in de ons omringende landen verschillende vormen heeft gekend. De Nederlandse

---

⁵ Zie bijvoorbeeld de bezwaren tegen opwekkingsliederen van de hymnoloog J. SMELIK, ‘Opwekkingsliederen ter discussie’, *De Reformatie* 82 (2006) 189-192.

⁶ Zie bijvoorbeeld de ‘A History of Evangelicalism Series: People, Movements and Ideas in the English-Speaking World’ van InterVarsity Press, Downers Grove.

⁷ K. RUNIA, ‘Theologie van de evangelische beweging’, in: *Vurig Verlangen: Evangelische vernieuwing in de traditionele kerken*, red. H. Esbach, Zoetermeer 1996, 59-72.

piëtistische beweging, beter bekend als de Nadere reformatie, maakte deel uit van een internationale vroomheidsbeweging waarbinnen aan de innerlijke geloofservaring een grote betekenis werd toegekend. De Nadere reformatie resulteerde in een latent aanwezige piëtistische subcultuur die een voedingsbodem bood voor latere opwekkingsbewegingen.⁸

In de derde plaats zijn verschillende Angelsaksische opwekkingsbewegingen in de achttiende en negentiende eeuw – waaronder het methodisme van John Wesley in Engeland en de *Great Awakenings* in het nieuwe Amerika – van grote invloed geweest op de ontwikkeling van een herkenbare evangelicale beweging in de achttiende en negentiende eeuw.

Recent historisch onderzoek naar de invloed van internationale opwekkingsbewegingen in de Nederlandse religieuze context doet vermoeden dat evangelicale invloeden in zowel de achttiende als de negentiende eeuw onderbelicht zijn in de Nederlandse historiografie wegens haar nationaal en confessioneel gedomineerde karakter.⁹

In de negentiende eeuw zijn evangelicale invloeden herkenbaar in de invloedrijke piëtistische beweging van het reveil, die onderdeel uitmaakte van een brede internationale evangelicale beweging.¹⁰ Zowel hervorming van de kerk, een missionair elan, als de aanpak van sociale misstanden in de samenleving kenmerkten het reveil. De initiatieven op het gebied van evangelisatie en zending waren vooral succesvol na 1850. Buiten de hervormde kerk om werden landelijke evangelisatieverenigingen en lokale zendingsverenigingen opgericht door orthodoxe protestanten die de taak op zich namen die de kerk liet liggen.¹¹ De zending bood – in navolging van evangelische groepen in de Angelsaksische wereld – een vrije sfeer los van de kerkelijke hiërarchie en los van de politieke orde.

Ondanks het feit dat er al vanaf de zestiende eeuw evangelicale tendensen aanwezig waren in Nederland onder invloed van het piëtisme en internationale opwekkingsbewegingen, heeft het evangelicalisme in de vorm van zelfstandige organisaties en kerken pas aan het einde van de negentiende eeuw enige voet aan de grond gekregen. In Nederland heeft de nadruk op de eenheid van de protestantse natie, tot ver in de negentiende eeuw, lange tijd verhinderd dat evangelicale groepen zich succesvol konden organiseren op basis van vrijwilligheid en individuele keuze. De daarop volgende ontwikkeling van de verzuiling aan het einde van de negentiende eeuw resulteerde in een structurele ordening van het religieuze veld die weinig ruimte bood voor de groei van nieuwe denominaties en van onafhankelijke kerken.¹²

Uitgaande van wat meestal als de bakermat van het pentecostalisme wordt gezien, de Amerikaanse *Azusa Street Revival* in 1906, is de opkomst van de pinksterbeweging in Nederland in 1907 opmerkelijk vroeg.¹³ Ook hier speelden internationale contacten een belangrijke rol,¹⁴ en was vernieuwing van de kerk van binnenuit het aanvankelijke doel van de pinksterbeweging. De specifieke pinksterleer bracht in feite een uitbreiding van de evangelicale nadruk op persoonlijke bekering. De nadruk op het wonderlijke werd – analoog aan de ervaring van de discipelen op de eerste pinksterdag – gekoppeld aan een tweede ervaring: de vervulling met de heilige Geest die de bekeringservaring

---

⁸ F. VAN LIEBURG, 'Interpreting the Dutch Great Awakening (1749-1755)', *Church History* 77 (2008) 318-336.

⁹ VAN LIEBURG, 'Interpreting'. Ook A. Houkes constateert het tekort aan onderzoek van bewegingen op internationaal niveau omdat Nederlandse historici de neiging hebben om binnen landsgrenzen te blijven. Zie: A. HOUKES, *Christelijke vaderlanders: Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie (1850-1900)*, Amsterdam 2009, 293 n. 28.

¹⁰ Verschillende leden van het reveil sympathiseerden met de oprichting van de *Evangelical Alliance* in London in 1846. Zie: J. EIJNATTEN/F. VAN LIEBURG, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, Hilversum 2006, 291.

¹¹ HOUKES, *Christelijke vaderlanders*, 107-108.

¹² P. VAN ROODEN, 'Long-Term Religious Developments in the Netherlands, 1750-2000', in: *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000*, ed. H. McLeod/W. Ustorf, Cambridge 2003, 113-129.

¹³ Recent onderzoek naar de wortels van het pentecostalisme laat zien dat rond het begin van de twintigste eeuw op verschillende plaatsen in de wereld vergelijkbare opwekkingsbewegingen opkwamen als in Azusa Street, Los Angeles. Zie bijvoorbeeld: J. CREECH, 'Visions of Glory: The Place of the Azusa Street Revival in Pentecostal History', *Church History* 65 (1996) 405-424.

¹⁴ Zie: C. VAN DER LAAN/P. VAN DER LAAN, *Toen de kracht Gods op mij viel: 100 jaar pinksterbeweging in Nederland 1907-2007*, Kampen 2007.

complementeert.¹⁵ De tegenstand vanuit het gevestigde Nederlandse kerkelijke klimaat stimuleerde de (bescheiden) ontwikkeling van een zelfstandige beweging en gemeenten.

Van grotere invloed in deze periode is de uitgave van de Johannes de Heer liedbundel. Als vertaling van Engelse en Amerikaanse *revival songs*¹⁶ waren de goed in het gehoor liggende melodieën, en eenvoudige, affectieve taal geliefd bij een groot publiek.¹⁷ De populariteit van deze liederen wijst op een behoefte, herkenning en uitdrukking van een persoonlijke en ervaringsgerichte spiritualiteit in eenvoudige taal naast de meer intellectuele en liturgische taal in de kerk.

Bovenstaande maakt duidelijk dat de groei van de evangelicale beweging na de Tweede Wereldoorlog zich niet alleen laat verklaren als het succes van Amerikaanse evangelicale missionaire activiteiten. Er was binnen het Nederlands protestantisme een evangelicale onderstroom aanwezig die als een vruchtbare voedingsbodem de opkomst van de evangelische beweging mogelijk heeft gemaakt. Daarnaast laat de geschiedenis zien dat het Nederlands protestantisme ook vóór de Tweede Wereldoorlog voortdurend in contact is geweest met en wederzijds beïnvloed is door trans-Atlantische en Europese vernieuwingsbewegingen.

D

Evangelicale beweging in Nederland sinds 1945

Vanaf de jaren vijftig en zestig maakt de evangelicale beweging een snelle groei door. Amerikaanse evangelisten als Billy Graham en de gebedsgenezers T.B. Osborn hielden in 1954 en 1958 grote massabijeenkomsten en stimuleerden door hun komst de groei van nieuwe evangelische en pinkstergemeenten. Dankzij de grootschalige Amerikaanse initiatieven kreeg de evangelicale beweging serieuze aandacht in de pers en versterkte zij de samenwerking tussen verschillende evangelicaal georiënteerde groepen en kerken. Amerikaanse evangelicale jongerenorganisaties zoals *Youth for Christ* slaagden erin om in eenvoudige termen het evangelie uit te leggen en te verbinden met de opkomende jeugdcultuur. Anders dan in de Nederlandse gevestigde kerken wisten zij duidelijk te maken dat geloven aankomt op het maken van een persoonlijke keuze in plaats van het accepteren van een traditie.

De periode van de jaren zeventig en tachtig wordt gekenmerkt door groei en consolidatie van de evangelicale beweging. De behoefte aan een duidelijke profilering en meer samenwerking op het gebied van zending en evangelisatie leidde tot de oprichting van een groot aantal evangelische organisaties waaronder de Evangelische Omroep (EO), de Evangelische Zending Alliantie (EZA) en de Evangelische Alliantie (EA). In deze periode worden verschillende scholen gestart om te voorzien in de behoefte van geschoold kader. Ondanks de toenadering en samenwerking tussen verschillende evangelicale organisaties zijn in deze periode drie verschillende groepen te onderscheiden.

De eerste groep evangelicalen richt zich in deze periode sterk op de apologetische verantwoording van het geloof en op de onfeilbaarheid van de Bijbel. Deze groep was verbonden met Amerikaanse conservatieve evangelicalen die op basis van rationele en wetenschappelijke gronden de waarheid van het geloof en de Bijbel probeerden te onderbouwen. Dit werd ondermeer zichtbaar in de aandacht die de EO besteedde aan het creationisme als wetenschappelijk alternatief voor het evolutionisme, eind jaren zeventig.

Een tweede groep wordt gevormd door de meer op ervaring gerichte evangelicale gelovigen binnen de pinksterbeweging. Ondanks de gedeelde bekeringservaring met de eerstgenoemde groep was er sprake van een zekere polarisatie tussen beide groepen. De aandacht voor het wonder, zoals gebedsgenezing, het spreken in klanktaal en de verwachting van het verrassende ingrijpen van God in

---

¹⁵ Niet in de zin van behoudenis of redding, maar als kracht voor de gelovige om te getuigen en de gaven van de Geest te ontvangen, waaronder de gave van het spreken in tongen. Het ontvangen van deze zogenoemde *second blessing* gaat meestal gepaard met handoplegging.

¹⁶ Een groot deel van deze liederen waren afkomstig van I.D. Sankey, de muzikale compagnon van de Amerikaanse opwekkingsprediker D.L. Moody en van het Leger des Heils.

¹⁷ De opkomst van de radio als nieuw communicatiemiddel speelde een belangrijke rol in de verspreiding en populariteit van het evangelische lied.

de werkelijkheid werd door een deel van de evangelicale beweging op theologische gronden afgewezen.¹⁸

De derde en laatste groep betreft de charismatische vernieuwingsbeweging binnen de gevestigde kerken, die in 1972 leidde tot de oprichting van de Charismatische werkgemeenschap Nederland (CWN). Door de aandacht voor de gaven en vervulling van de heilige Geest staat deze groep qua spiritualiteit dicht bij de pinksterbeweging. Echter, door haar oecumenische karakter wordt er bewust verbinding gezocht met de eeuwenoude traditie van de kerk en is zij gaandeweg opgeschoven naar het grensgebied van wat evangelicaal genoemd kan worden.

De tegenstelling tussen de eerste twee stromingen neemt geleidelijk af in de jaren tachtig en negentig als er in de breedte van de evangelische beweging meer ruimte komt voor het opnemen van subjectieve elementen in de geloofsbeleving.¹⁹ Deze verandering hangt samen met een toenemende aandacht voor de werking van de Geest, zowel binnen de evangelicale beweging als binnen traditionele kerken.

In de jaren negentig lijkt de groei van de evangelicale beweging over haar hoogtepunt heen, maar wordt de invloed van de evangelicale beweging binnen de gevestigde kerken een factor van betekenis. Deze ontwikkeling, ook wel evangelicalisering binnen de gevestigde kerken genoemd,²⁰ duidt op een toenemend grensverkeer tussen gelovigen uit de gevestigde kerken en de evangelische beweging.

De invloed van de evangelicale beweging binnen de gevestigde kerken is op verschillende terreinen zichtbaar. In de eerste plaats is er meer aandacht voor de heilige Geest. Dit is onder andere zichtbaar in de integratie van de Alpha cursus en de vernieuwingsbeweging *New Wine*.

De komst van de Alpha cursus in Nederland in het midden van de jaren negentig heeft tot een grote verspreiding van evangelicale praktijken en spiritualiteit geleid. Het bereik van deze cursus is uniek: de Alpha cursus heeft in de volle breedte van de christelijke kerken, inclusief de katholieke kerk, een ingang gevonden.²¹ Hoewel de cursus in eerste instantie als evangelisatiecursus gericht is op buitenstaanders van de kerk, functioneert zij in de praktijk als een evangelicaliserende catechisatie methode binnen de kerk.²²

De Alpha cursus – afkomstig uit Groot-Brittannië – is ontwikkeld in een Anglicaanse setting, maar heeft qua inhoud en opzet een herkenbaar evangelicaal profiel. Samen eten, ontmoeting en ruimte voor vragen en gesprek, kenmerken de Alpha methode. Het gedetailleerde cursus format, inclusief de landelijke trainingdagen, maakt Alpha bij uitstek geschikt voor een lekenbeweging van geloofsoverdracht. Naast haar democratiserende functie, draagt Alpha ook bij aan een relativering van verschillen tussen verschillende kerken en stromingen door zich te profileren als een ‘basiscursus van het christelijk geloof’. Daarnaast introduceert Alpha een pentecostaal element in de wijze waarop de heilige Geest ter sprake komt en de daarbij behorende gebedspraktijk van het ‘*ministry* gebed’.²³ Deze gebedspraktijk is ook kenmerkend voor de vernieuwingsbeweging *New Wine*, die eveneens afkomstig is uit een Anglicaanse setting. *New Wine* is geïntroduceerd door de Nederlands Gereformeerde Kerk in Houten en organiseert retraites, conferenties en vernieuwingsavonden en heeft als missie ‘geestelijke vernieuwing van christenen en kerken in Nederland’.

Behalve de aandacht voor de Geest is het proces van evangelicalisering zichtbaar in de zoektocht van ambtsdragers naar hoopvolle alternatieven op het gebied van gemeentegroei en opbouw. Evangelicale netwerkorganisaties die voortkomen uit succesvolle missionaire kerken zoals de *Willow Creek Community Church* (Chicago) van Bill Hybels, bieden door middel van conferenties en

---

¹⁸ Het betreft hier de zogenoemde streep-theologie – ook wel cessationisme genoemd – die ook binnen de hoofdstroom van het protestantisme wordt gehanteerd. Het gaat om de gedachte dat de bijzondere gaven van de Geest beperkt zijn tot de vroeg-christelijke tijd. Zie: B. DE LEEDE, ‘Evangelisch en gereformeerd – het speekwartier is voorbij’, *Wapenveld* 58 (2008) 4-12.

¹⁹ Dit proces wordt de charismatisering van de evangelicale beweging genoemd.

²⁰ Zie het themanummer ‘Evangelicalisering binnen de gevestigde kerken’, red. H. de Roest/S. Stoppels van het tijdschrift *Praktische Theologie* 2 (2007).

²¹ In 2003 traceert Sengers 160 gevestigde kerken (zowel RK als PKN) waar de Alpha cursus gehouden wordt. Zie: E. SENGERS, ‘Leading the World to Church and Christ’, in: *The Dutch and Their Gods*, ed. E. Sengers, Hilversum 2005, 143-162.

²² P. VERSTEEG, ‘De Alpha-cursus: Een laagdrempelig missionair initiatief’, *Ouderlingenblad* 957 (2006) 25-28.

²³ Zie in dit nummer de bijdrage van J. Roeland en P. Versteeg.

studiemateriaal een nieuwe kijk op gemeente- en geloofsgroei. Tegen de ontkerkelijking in, bieden zij een nieuw perspectief op alternatieve vormen van kerk-zijn.²⁴

De oprichting van het Evangelisch Werkverband (EW) in 1995 is een zichtbaar teken van de invloed van de evangelische beweging binnen de tegenwoordige Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Bestaande uit een georganiseerd netwerk van evangelisch georiënteerde predikanten streeft het EW naar vernieuwing van de kerk van binnenuit.

Het proces van evangelicalisering is ook een gevolg van de toegenomen mobiliteit van gelovigen. Dit wordt deels gestimuleerd door de opkomst van de nieuwe media die gelovigen toegang geeft tot een enorm diverse en uitgebreide religieuze markt, bijvoorbeeld door het brede aanbod van kerkdiensten op de kabel en preken die als *podcast* online beschikbaar zijn. Daarnaast is er ook toegenomen mobiliteit in concrete zin: de eigen geloofsgemeenschap heeft steeds minder een monopolie positie in het religieuze leven. Het uitgebreide aanbod van conferenties, retraites, genezingsdiensten en bezinning- en studiedagen biedt de gelovige een aantrekkelijk pakket van diensten en producten waar men naar gelang van de individuele behoefte en belangstelling gebruik van kan maken.

E

Evangelicalisme als moderne en postmoderne expressie van religie

De opkomst van de evangelicale beweging hangt nauw samen met de ingrijpende ontkerkelijking binnen de gevestigde protestantse kerken, die ingezet is met de culturele revolutie van de jaren zestig.²⁵ Twee thema's spelen in de groei van de evangelicale beweging een belangrijke rol: individualisering van religie sinds de jaren zestig en de daarmee gepaard gaande opkomst van het romantische, expressieve zelf.²⁶

Het proces van individualisering stimuleerde de afbrokkeling van de verzuilde samenleving door bestaande gezagsstructuren onder kritiek te stellen en gaf ruimte aan vormen van religie waarin de menselijke subjectiviteit een belangrijke plaats inneemt. Dit wil niet zeggen dat de traditie van het christendom haar relevantie verliest, maar dat de gelovige de wijze en vorm van toe-eigening van de traditie meer zelf bepaald. De evangelicale boodschap van bekering als persoonlijke keuze sluit in die zin goed aan bij een subjectgeoriënteerde spiritualiteit die de eigen verantwoordelijkheid en de persoonlijke overtuiging van het individu centraal stelt. Tevens impliceert de evangelicale boodschap een vorm van reflexief geloof, bestaande uit een dialoog tussen extern aangeboden religieuze vertogen en praktijken enerzijds en de eigen leefsituatie en ervaring anderzijds. Het externe gezag, vooral verstaan als 'Bijbels', staat in een spanningsvolle relatie met de eigen ervaring. Recente ontwikkelingen laten zien dat genoemde dialoog verschuift in de richting van de subjectieve ervaring en dat de modernistische vraag naar *de* waarheid van het geloof wordt overschaduwd door vragen naar de relevantie en authenticiteit van het geloof. Door de aandacht voor beleving en de persoonlijke levenswereld van de gelovige worden aspecten van identiteitsvorming benadrukt en de saillantie van het geloof versterkt.

Binnen de evangelicale beweging komt deze zoektocht naar beleving op verschillende wijzen naar voren. Ten eerste is de aandacht voor het individu te herkennen in een evangelisch discours dat zich specifiek richt op de identiteit van de gelovige. Centrale thema's als 'worden zoals God je bedoeld heeft' en het zoeken naar 'het unieke plan van God voor je leven' maken dit duidelijk. Dit is echter wel een recente ontwikkeling. De veranderende betekenis van het evangelische begrip 'bekering' is veelzeggend. In de jaren zestig en zeventig had bekering in eerste instantie betrekking op

---

²⁴ *Willow Creek Nederland* is in 1996 opgericht en organiseert onder andere de jaarlijkse *Leadership Summit*, een conferentie voor kerkleiders die door predikanten uit de gevestigde kerken en uit evangelicale gemeenten wordt bezocht.

²⁵ De geografische spreiding van evangelische gemeenten laat deze relatie duidelijk zien. Ze hebben hun zwaartepunt in West-, Noord- en Midden-Nederland en zijn ondervertegenwoordigd in het Zuiden. Zie: H.A. BAKKER/T. VAN LAGEMAAT, *De evangelische voorganger in beeld: Onderzoek naar de opvattingen van evangelische voorgangers in Nederland*, Ede 2009, 14.

²⁶ A. VAN HARSKAMP, *Het nieuwe religieuze verlangen*, Kampen 2000.

de verlorenheid van de mens, de vergeving van schuld en de redding voor de eeuwigheid. Deze oriëntatie op het leven na de dood is de laatste twee decennia niet volledig verdwenen maar wel naar de achtergrond verschoven. Sinds de jaren negentig staat de vraag naar de relevantie van het geloof in het heden centraal. De nadruk op zelfontplooiing van de gelovige wordt versterkt door het therapeutische discours waarmee de evangelicale gelovige wordt aangesproken. De daarmee gepaard gaande aandacht voor pastoraat en counseling weerspiegelt een perspectief van heelheid en persoonlijke ontwikkeling in de geloofsweg van het individu.²⁷

De gerichtheid op het ‘zelf’ en beleving is ook te herkennen in de toenemende waardering van het lichaam en de zintuigen binnen de evangelicale beweging. De vraag naar identiteit wordt niet alleen bevestigd door woorden zoals ‘geliefd zijn en bedoeld zijn door God’ maar ook door de eigen beleving als indicatie van de godservaring. De subjectieve ervaring van ‘geraakt zijn’ verwijst naar een emotionele ervaring die opgeroepen wordt door evangelicale vormen waarin het lichaam aangesproken wordt. De zintuiglijk-emotionele ervaring ondersteunt en bevestigt hetgeen er gezegd wordt. Dit is zichtbaar in de evangelicale liturgische praktijken die participatie van het lichaam niet alleen veronderstellen maar ook actief beïnvloeden. Anders dan zitten en luisteren, worden alle zintuigen aangesproken: bijvoorbeeld door het gebruik van multimedia (zoals de projectie van beelden, het gebruik van lichteffecten) en bepaalde gebedspraktijken (handoplegging). Het lichaam wordt in die zin een medium van bemiddeling en het centrum van de religieuze ervaring. En hoewel bemiddeling in het evangelicalisme wordt ontkend door de nadruk op de *onbemiddelde* ervaring van God, verschilt het evangelicalisme van gevestigde kerken juist door de aandacht die zij besteedt aan de vorm en aan de esthetiek van liturgische praktijken. Dit wordt door evangelische gelovigen vooral ervaren tijdens de tijd van *worship*, die meer inhoudt dan het zingen van het ‘evangelische levenslied’. De combinatie van affectieve en toegankelijke taal, vormgegeven in een herkenbaar muzikaal idioom van populaire muziek, ingebed in een sfeer die opgeroepen wordt door lichteffecten en de muzikale inbreng van een expressieve band, biedt een totaalervaring die meer is dan de afzonderlijke delen.

De relevantie van het geloof wordt versterkt door evangelicale praktijken waarin de zintuiglijke ervarbaarheid van het geloof een belangrijke plaats inneemt. Tegelijk staat zij in groot contrast met de meer rationele protestantse geloofstraditie waarin een sterke nadruk op het horen en het verstand wordt gelegd. Hoewel de subjectieve aspecten binnen het evangelicalisme in betekenis zijn toegenomen, spelen gedeelde objectieve waarheidsclaims nog steeds een rol. In die zin bestaat het evangelicalisme uit een hybride mengvorm van zowel moderne als postmoderne elementen.

F

Evangelicale theologie

Bij het verschijnen van het jubileumnummer van *Soteria* (25 jaar), het Nederlandstalige tijdschrift voor evangelische theologie, werd recentelijk geconcludeerd dat de ongemakkelijke verhouding tussen de evangelische beweging en theologie niet langer bestaat.²⁸ Deze constatering lijkt echter eerder een wens van de evangelicale theologen dan dat zij recht doet aan de evangelicale praktijk. Want hoewel het aantal evangelicale theologen toeneemt en evangelicale theologie in toenemende mate een eigen plaats binnen de academische theologie inneemt, staat zij op grote afstand van de evangelicale praktijk. Bij een deel van de achterban is (nog) weinig draagvlak voor abstracte en kritische theologische beschouwingen en heerst er een zeker wantrouwen tegen het intellectualisme van een academische theologie. In de praktijk is er vooral waardering voor de praktische en heldere uiteenzetting van de bevlogen Bijbelleraar en kent men gezag toe aan de pragmatische, charismatische leider die een succesvolle kerk of organisatie weet op te bouwen.

---

²⁷ Deze psychologisering van het geloof binnen het evangelicalisme wijst op een verschuiving van *metanoia* naar *therapeia*. Zie: M. KLAVER/P. VERSTEEG, ‘Evangelicalisering als proces van religieuze verandering’, *Praktische Theologie* 34 (2007) 169-182.

²⁸ A. VAN DER DUSSEN/B.G.J. REITSMA, ‘Warmbloedig, blijmoedig en vrijmoedig opkomen voor de naam van de Heer’, in: *Evangelische theologie schrijft geschiedenis: 25 jaar evangelische theologische geschiedenis in Soteria*, red. A. van der Dussen e.a., Sliedrecht 2009, 145-150.

De afstand tussen evangelicale theologie en praktijk heeft in eerste instantie te maken met het sterk a-historische karakter van het evangelicalisme. Door de concentratie op bekering en vernieuwing wordt vooral het heden en de toekomst geactualiseerd. De geschiedenis en de traditie van de kerk spelen daarin een ondergeschikte rol. Evangelicale theologiebeoefening heeft zich daarom lange tijd geconcentreerd op de Bijbel en de missionaire praktijk. Deze aandacht voor de Bijbel als *het* Woord van God is binnen de evangelicale theologie sterk beïnvloed door het Amerikaans fundamentalisme. In reactie op de opkomst van de moderne historisch-kritische theologie van de negentiende en twintigste eeuw, zag de evangelische theologie het als haar taak om de betrouwbaarheid en zelfs de onfeilbaarheid van de Bijbel aan te tonen. Deze antihermeneutische houding heeft geleid tot het formuleren van absoluut geldige christelijke leerstellingen waarmee een rationalistische en modernistische omgang met de Bijbel werd omarmd. Deze omgang met de Schrift heeft ook de reflectie op de missionaire praktijk lange tijd bepaald. De vraag hoe het evangelie gecommuniceerd en vertaald kan worden naar een andere culturele context heeft veel meer aandacht gekregen dan de vraag naar de inhoud van de boodschap van het evangelie. Het objectieve waarheidsbegrip heeft vragen bij de hermeneutische kloof tussen tekst en lezer lange tijd in de weg gestaan.

Als gevolg van de toename van wetenschappelijke theologische studie binnen de evangelicale beweging en een minder rigide modernistisch denkklimaat is er thans een nieuwe ontwikkeling gaande. Mede onder invloed van het postmoderne denken en in reactie op het anti-intellectualisme is er toenemende aandacht voor de brede traditie van de kerk, een grotere openheid voor de menselijke kant van de Schrift en een ontwikkeling in de richting van een minder massieve exclusieve theologie.²⁹ Daarnaast leiden vragen vanuit de evangelicale praktijk tot nieuwe doordenking van oude thema's uit de kerkgeschiedenis. De toenemende aandacht voor de heilige Geest vanuit de charismatische en pentecostale beweging leidt bijvoorbeeld tot een actualisering van de sociale triniteitsleer en een herbezinning op oude dogmatische discussies zoals het filioque.³⁰

De toenadering van de evangelicale theologie in de richting van de brede academische theologie is concreet zichtbaar in de oprichting van het *Center for Evangelical and Reformation Theology* (CERT) aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit, door de verbinding van de evangelicale theologie met de traditie van de reformatie. Ook de Evangelische Theologische Faculteit (ETF) in Leuven zoekt bewust samenwerking met andere orthodox-protestantse theologische instituten.

Het is de vraag wat de toenadering van de evangelicale theologie tot de brede christelijke traditie zal betekenen voor de pluriforme evangelicale beweging. Een meer relationeel godsbegrip sluit verrassend goed aan bij de 'persoonlijke relatie' van de evangelicale gelovige met God of met Jezus. Maar een veranderde kijk op de Bijbel en op de aard van het Schriftgezag leidt tot heftige reacties bij een groot deel van de evangelicale beweging.³¹ 'Bijbelgetrouwe exegese' betekent veelal in evangelicale praktijk een ongecompliceerde omgang met de tekst: de betekenis van de tekst zit al opgesloten in de woorden en hoeft alleen 'ontdekt' en toegepast te worden in de praktijk.³² Deze vorm van onmiddellijke toe-eigening van de Bijbel is ook herkenbaar bij een nog niet eerder genoemde groep binnen de evangelicale beweging, namelijk de overwegend pentecostale migrantenkerken.³³ Ondanks het feit dat qua spiritualiteit en praktijken de migrantenkerken dicht bij de Nederlandse evangelicale beweging staan, is er weinig concrete samenwerking. Zowel cultuur- als taalverschillen vormen een nog te slechten barrière.

---

²⁹ Zie ook het slot van de bijdrage van P. Nullens in dit nummer.

³⁰ Bijvoorbeeld de pinkstertheoloog A. YONG, *Discerning the Spirit(s): A Pentecostal-Charismatic Contribution to Christian Theology of Religions*, Sheffield 2000.

³¹ Een recent voorbeeld is de commotie die ontstond nadat Andries Knevel verklaarde afstand te nemen van de letterlijkheid van de zeven scheppingsdagen.

³² De evangelicale omgang met de Bijbel typeert A. Zwiep als een fundamentalistische 'reader-response' benadering waarbij de lezer bepaalt wat er staat. De Bijbel is dan ook het boek van iedereen en niet enkel van de theologen. Zie: A. ZWIEP, 'Onderweg naar morgen: Hermeneutische bespiegelingen vanuit een "post-conservatieve Evangelical" perspectief', in: *Tussen leer en leven*, red. G.C. den Hertog/C. van der Kooi, Kampen 2007, 33-54.

³³ Zie verder de bijdrage van M. Jansen in dit nummer.

G
Conclusie

De geschiedenis van de evangelicale beweging in Nederland maakt duidelijk dat haar ontwikkeling nauw samenhangt met zowel het karakter van het Nederlands protestantisme als met bredere maatschappelijke veranderingen. De individualiserende vraag uit de tijd van de reformatie naar het heil van het individu resonert in het evangelicalisme in de vraag naar een ‘persoonlijke relatie met God’. Want ondanks de enorme diversiteit binnen de evangelicale beweging is het evangelicalisme als een hartstochtelijke vorm van protestantisme te typeren. De groei en het succes van de evangelicale beweging is grotendeels te danken aan het individualiserende culturele klimaat en de aanwas uit de gevestigde protestantse kerken. De aantrekkingskracht van de evangelicale beweging ligt in haar heldere geloofskaders en de aandacht voor persoonlijke keuze en innerlijke beleving. In die zin is het proces van evangelicalisering binnen de gevestigde kerken op te vatten als een correctie op een rationele protestantse cultuur die de betekenis van geloof in het dagelijkse leven en de lichamelijke en zintuiglijkheid van geloof uit het oog is verloren. Tevens betekent de evangelicale invloed binnen de gevestigde kerken dat de grenzen tussen evangelicalen en andere christelijke kerken en stromingen in toenemende mate vervagen.

SUMMARY

M. Klaver, Passionate Protestantism: Sources and Characteristics of the Evangelical Movement in the Netherlands

The rise and increasing influence of the evangelical movement in the Netherlands is a significant trend in Dutch religion, contrary to the dramatic decline in membership of mainline churches. A characterization of the evangelical movement shows how a shared praxis of faith rather than doctrinal statements bind believers together in a narrative community which goes beyond denominational structures and formal church membership. The evangelical spirituality is expressed in a concentration on the Bible as the word of God, but is at the same time informed by personal religious experience. It is this intriguing combination of an external authority found in the Bible, together with the normative subjective experiential dimension of the believer’s faith, that constitutes a form of experiential and personal religion that is well received in a changing cultural climate of individualism and the diminishing power of traditional religious authorities. An investigation of the historical sources of Dutch evangelicalism reveals how evangelical sensibilities have been present as an undercurrent since the early development of Dutch Protestantism, whereas the institutionalization of evangelicalism in the nineteenth century was hindered due to the structural ordering of society in religious-political communities. The rise of the evangelical movement can be explained as the interconnection of the influx of American evangelical mission organizations, the already existing breeding ground of evangelical spirituality and an increasing process of individualization since the cultural revolution of the sixties. Recent developments show the increasing evangelical influence within Protestant mainline churches as evangelical practices are absorbed and in part welcomed as a remedy to turn the tide of apostasy. This so called process of ‘evangelicalization’ points to endeavours to correct a too rational Protestant culture that has devalued the relevance of faith in everyday life and has lost the bodily and sensorial aspects of faith. Due to this process of ‘evangelicalization’ the boundaries between mainline churches and the evangelical movement and churches are diminishing. The rise of the evangelical movement has stimulated the development of academic evangelical theology and moves into the direction of the contemporary reformation theology. However, evangelical practices, especially concerning interpretation of the Bible, stand at great distance of the intellectual world of evangelical theologians.

MIRANDA KLAVER, geboren in 1962 te Alkmaar, was docent Missiologie en Sociale Wetenschappen aan de Evangelische Theologische Hogeschool en de Christelijke Hogeschool Ede. Zij was tevens Regiodirecteur Midden Oosten voor Dorcas Aid International. Thans is zij als onderzoekster verbonden aan de Faculteit Sociale Wetenschappen, afdeling Culturele Antropologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam en werkt met name aan de afronding van haar onderzoek naar bekeringservaringen binnen nieuwe evangelische kerken in Nederland. Recente publicaties van haar hand zijn 'De Evangelicale Beweging', in: *Handboek Religie in Nederland* (Zoetermeer 2008); met Johan Roeland 'Protestantisme in beweging: Evangelisch en reformatorisch in vijf vergelijkingen', in: *Evangelisch en reformatorisch een wereld van verschil?* (Kampen 2010); 'Pentecostal Passion Paradigm: Invisible Framing of Gibson's Christ in a Dutch Pentecostal Church', in: *Material Religion and the Topography of Divine Spaces* (New York 2010). Haar adres is Branding 5, 1186 DG Amstelveen; e-mail: m.klaver@vu.nl.